

Mentale stedelijkheid

AUTEUR Hilde Schelfaut

Is de mentale constructie die mensen van steden hebben in overeenstemming met de ruimtelijke en beleidsmatige werkelijkheid? Uit onderzoek blijkt dat het gerechtvaardigd is om vraagtekens te zetten bij de vanzelfsprekendheid van het idee dat stedelijkheid plaatsgebonden is.

Vlaanderen is een continuüm van grote en kleinere kernen op een klein oppervlak, die sterk uitdijen in suburbane zones. Op dit ogenblik is er veel aandacht voor nieuwe begrippen die de stedelijke morfologische transformaties grijpbaar proberen te maken, zoals nevelstad of rasterstad. De nadruk ligt hierbij op fragmentatie en vervaging van stedelijke grenzen, maar het uitgangspunt blijft de fysische werkelijkheid. Zien mensen de stad ook zo, of bestaat er discrepantie tussen de objectief waarneembare werkelijkheid en de subjectief gefilterde beelden van stadsbewoners? Dit artikel is een aanzet tot een empirische verkenning van deze vraag, waarbij de focus ligt op ruimtelijke verschillen in individuele beeldvorming ten aanzien van stedelijke woonmilieus. Deze aanzet is gebaseerd op de resultaten van een schriftelijke enquête onder 1188 Oost-Vlamingen, verspreid over verschillende stedelijke hiërarchische niveaus.

Aangezien de kenmerken van het huidige woonmilieu een belangrijke invloed kunnen hebben op de beeldvorming van de stad is er geopteerd voor een vertegenwoordiging van respondenten uit verschillende types woonmilieus. Ook een vertegenwoordiging van de verschillende stedelijke hiërarchische niveaus is onontbeerlijk. Daarom is binnen de provincie Oost-Vlaanderen ingezoomd op de grootstad Gent, de kleine stad Lokeren, Lochristi als banlieugemeente in het spanningsveld tussen Lokeren en Gent, Merelbeke in de agglomeratie en Zomergem en Zingem als forensenwoongebied. De forensenwoonzone omvat alle gemeenten waarvan minstens vijftien procent van de bevolking naar de stedelijke gebieden pendelt.

Vlaanderen: één grote stad?

Steeds terugkerende aspecten in de omschrijving van de verstedelijking in Vlaanderen zijn fragmentatie en vervaging van de grens tussen stad

en platteland. Uit onderzoek is gebleken dat Vlaanderen geen kwantitatieve schaarste aan ruimte kent; driekwart van de ruimte is onbebouwd. Niettegenstaande de aanwezigheid van voldoende potentiële bouwgrond dient er echter zuinig gebruik van ruimte te worden gemaakt. De uitdaging is niet langer om nieuwe groene verkavelingen te ontwikkelen, maar om de beschikbare ruimte zo duurzaam mogelijk te gebruiken. Aldus ligt de nadruk eerder op kwaliteit dan op kwantiteit. Vlaanderen is versnipperd. Suburbane ontwikkeling heeft zich door de jaren heen steeds verder kunnen manifesteren, tot in de verste uithoeken. Hoewel de objectieve hoeveelheid vrije ruimte relatief groot is, zorgt deze versnippering voor een subjectief gevoel van schaarste. Het valt op dat geconcentreerde bebouwing in grote steden gecompenseerd wordt met deconcentratie in de randgemeenten. De ultieme droom van vele Vlamingen is nog steeds een woning buiten de 'stad', liefst op een aanzienlijk stukje grond. Lintbebouwing en verkavelingen zijn de voornaamste oorzaak van versnippering van het buitengebied.

Aan de respondenten is gevraagd om een aantal stellingen over ruimtebeleving in Vlaanderen te beoordelen. Op basis hiervan is onderzocht in hoeverre de subjectieve ervaring overeenstemt met de beleidsmatige indeling van gebieden. We onderzochten de beelden van zowel stedelijke als niet-stedelijke inwoners ten aanzien van stedelijke woonmilieus. Onze aanpak gaat uit van de gedachte dat in de beleving van mensen elke stad een eigen gezicht of identiteit heeft, en dat mensen zich in hun handelen niet baseren op de werkelijkheid, maar op hun beeld of mentale constructie van de werkelijkheid. In de constructivistische benadering, waarop dit uitgangspunt steunt, ziet men het stedelijke woonmilieu als een sociale constructie. Dit betekent dat het beeld van de 'stad' per actor kan verschillen en mogelijk van invloed is op de voorkeur voor een bepaald woonmilieu. Het begrip 'woonmilieu' heeft in dit onderzoek betrekking op een combinatie van functionele, fysieke, sociale en culturele kenmerken van uiteenlopende karakteristieken van de woning en de directe omgeving.

In de eerste fase van het onderzoek werden de respondenten gevraagd wat het begrip 'stad' bij hen oproept. Vervolgens is de relatie tussen deze beeldvorming en het woonmilieu van de respondenten

achterhaald. Ten slotte is onderzocht in hoeverre de beelden van de 'stad' een rol spelen bij een verhuisbeslissing.

Tabel 1.
Associaties met het begrip stad.

Associatie	Aantal	%	Categorie
Drukte	580	15,7	SC
Shopperen	548	14,9	F
Verkeer	250	6,8	M
Cultuur	195	5,3	SC
Gezellig	172	4,7	SC
Dichtbevolkt	116	3,1	M
Horeca	100	2,7	F
Lawaai	89	2,4	SC
Dichtbij	66	1,8	F
Openbaar Vervoer	66	1,8	F
Markt	62	1,7	M
Migranten	62	1,7	SC
Historische Gebouwen	57	1,5	M
Gebrek aan parkeren	55	1,5	M
Groot	48	1,3	M
Uitgaan	43	1,2	F
Bruisend	42	1,1	SC
Vuil	42	1,1	SC

(SC = sociaal-cultureel kenmerk, F = functioneel kenmerk, M = morfologisch kenmerk)

Associaties

Gevraagd naar de associaties die de 'stad' oproept (zie tabel 1), worden de kenmerken 'drukte', 'cultuur', 'gezellig' en 'lawaai' het meest genoemd. Ze maken respectievelijk 15,7, 5,3, 4,7 en 2,4 procent van de associaties uit. Sommige kunnen in verschillende categorieën worden onderverdeeld. Zo kunnen 'drukte' en 'lawaai' gezien worden als morfologische kenmerken, maar eveneens als sociaal-culturele in de sfeer van 'de gezellige drukte die in een stad kan heersen' of 'het is er nooit stil en er is altijd wel iets te beleven'.

Daarnaast worden geregeld functionele kenmerken genoemd. Volgens de respondenten is de stad nog altijd een plaats waar kan worden gewinkeld (14,9 procent). Opvallend is het veel lagere percentage van het op een na meest genoemde functionele kenmerk: het gebruik van horeca. Dit kenmerk scoort met 2,7 procent een stuk lager. Het gebruik van het openbaar vervoer volgt met 1,8 procent. De aanwezigheid van uitgaansmogelijkheden staat op de vierde plaats. De stad wordt hier letterlijk geconsumeerd.

De morfologische kenmerken zijn goed voor meer dan een kwart van de genoemde associaties. Met name 'verkeer' (6,8 procent), 'dichtbevolkt' (3,1 procent) en 'markt' (1,7 procent) worden genoemd. 'Wonen' is slechts goed voor 0,5 procent van de antwoorden en 'werken' scoort met één procent eveneens bijzonder laag. De stad wordt dus voorna-

melijk gezien als een consumptieruimte en in veel mindere mate als een plek om te wonen. De respondenten ervaren de stad als een plek waar men gebruik kan maken van het aangeboden dienstenpakket, als een plek waar je dingen kunt beleven (zie tabel 2).

Het is opvallend dat 65-plussers minder functionele kenmerken noemen en vooral sociaal-culturele kenmerken opsommen. Naar geslacht zijn er geen significante verschillen vast te stellen. Wanneer opleidingsniveau in beschouwing wordt genomen, blijkt dat de lager opgeleiden vaker morfologische kenmerken noemen. Daarentegen noemen hoger opgeleiden vaker functionele kenmerken.

De respondenten zien de stad dus hoofdzakelijk als een belevingsruimte. Dit gaat gepaard met een positief beeld van de stad (zie tabel 3). Uit de bevraging is gebleken dat 49 procent van de respondenten een

Tabel 2.
Associaties met het begrip stad naar type kenmerk.

Categorie	%
Morfologische Kenmerken	26,2
Sociaal-culturele Kenmerken	42,6
Functionele Kenmerken	30
Loctionele Kenmerken	1,3

positief beeld heeft van de stad; slechts vijftien procent heeft een negatief beeld. De stad wordt meestal gezien als interessant, aansprekend, uitnodigend, levendig, bereikbaar, gezellig en mooi. De meerderheid van de

respondenten vindt de stad evenwel onpersoonlijk en onveilig.

De respondenten kunnen met betrekking tot de beeldvorming niet als een uniforme groep worden beschouwd. Uit associatietesten blijken significante verschillen naar woonplaats. In Gent worden bijvoorbeeld significant vaker sociaal-culturele kenmerken genoemd, terwijl in Lokeren, Zomergem en Zingem vaker morfologische kenmerken worden genoemd. Dat sociaal-culturele en functionele kenmerken het vaakst in de

Tabel 3.
Waardering van de stad.

Waardering	%
Positief	49
Negatief	15
Neutraal	36

grootstad Gent worden genoemd, kan te maken hebben met het feit dat Gent een centrumstad is en dus veel te bieden heeft aan zowel inwoners als bezoekers.

Ook geslacht blijkt een rol te spelen bij de vorming van stadsbeelden. Vrouwen vinden de stad significant uitnodigender dan mannen.

Mannen vinden de stad daarentegen bereikbaarder dan vrouwen.

Slechts een kwart van zowel de mannen als de vrouwen vindt de stad veilig. Slechts eenderde van zowel de mannen als de vrouwen vindt de stad net. Naast geslacht spelen opleidingsniveau, leeftijd en bezoekfrequentie een rol bij de beeldvorming.

De huidige woonplaats bepaalt de stedelijke beeldvorming sterk. Respondenten uit de gemeenten met het minst stedelijke karakter, Zomergem en Zingem, staan significant vaker negatief tegenover de eerdergenoemde kenmerken. Alleen de kenmerken 'interessant' en 'aansprekend' vormen een uitzondering. Deze resultaten zijn conform de veronderstellingen van de constructivistische benadering, die ervan uitgaat dat de stad als sociale constructie van actor tot actor kan verschillen.

Tabel 4.

Geïndexeerd aandeel in de perceptie van de woonomgeving.

Vindt u dat u in een stad woont?	Gent (grote stad)	Merelbeke (agglomeratie)	Lochristi (banlieu)	Lokeren (kleine stad)	Zomergem (forensen-woongebied)	Zingem (forensen-woongebied)
Nee	67,5	153,6	139,1	86,5	155,9	150,6
Ja	152,4	13,5	37,0	121,8	9,8	18,4

Tabel 5.

Geïndexeerd aandeel in de perceptie van de woonomgeving naar woningtype.

Vindt u dat u in een stad woont?	Rijhuis	Open bebouwing	Appartement	Half open bebouwing	Boerderij
Nee	61,3	134,2	62,6	113	129,7
Ja	162,5	45	160,4	79,1	52,3

Vervolgens is onderzocht in hoeverre de subjectieve beleving overeenstemt met de beleidsmatige indeling van de gebieden. Aan de respondenten is gevraagd of ze van mening zijn dat ze in een stad wonen (zie tabel 4). De perceptie van de woonomgeving kon vervolgens getoetst worden aan bijvoorbeeld het woningtype om te achterhalen of het woningtype wellicht zorgt voor afwijkende mentale constructies van de brede woonomgeving (zie tabel 5).

Zij die in een half open of open bebouwing of een boerderij wonen, vinden meestal niet dat ze in een stad wonen. Hieruit blijkt dat respondenten die in een grote stad of kleine stad wonen, maar hun woonomgeving niet als stad omschrijven, meestal in open of half open bebouwing wonen. Indien de variabele 'tuin' wordt meegenomen, wordt het vermoeden bevestigd dat wie een tuin heeft significant minder vaak vindt dat hij in de stad woont. Bewoners nemen de nabije woonomgeving dus mee in hun mentale constructie.

Stad en buitengebied, schijnbaar objectieve begrippen, worden door de respondenten subjectief beleefd. Het geringe aantal inwoners, het in de rand wonen, de beperkte hoogbouw, de beperkte activiteit en het groene karakter van de omgeving vormen de meest genoemde redenen voor de perceptie van de woonomgeving als niet-stedelijk.

Denksporen

In dit onderzoek stond de perceptie van de ruimtelijke omgeving centraal. Meer specifiek werd er ingezoomd op de subjectieve beleving van de stad. Zowel stedelijke als niet-stedelijke inwoners bleken er een mentale constructie van steden op na te houden. Ze hebben een eigen beeld van de stad, dat niet altijd overeenkomt met de fysieke realiteit. De eigen woonomgeving blijkt grote invloed te hebben op de perceptie van woonomgevingen in het algemeen. Hierdoor blijken stadsbewoners die ervaren niet in een stad te wonen, ervan overtuigd niet in de stad te wonen. De perceptie van de eigen woonomgeving stemt duidelijk niet noodzakelijk overeen met de huidige beleidsmatige indeling van de woonmilieus.

De objectieve begrippen van stad en buitengebied zijn dus in de ogen van de respondenten eerder subjectief, al lijkt het begrip rasterstad – een open complete stadsstructuur en een uitgebreid stedelijk weefsel, waarbij de aandacht uitgaat naar de interactie tussen stad en buiten –

de subjectieve beleving van de respondenten enigszins te dekken. Respondenten die genieten van een beetje open ruimte in de stad, schrijven een meer landelijke identiteit toe aan hun omgeving. In die zin vervaagt de dualiteit tussen stad en platteland niet alleen fysiek, maar ook mentaal. Dit speelt ook omgekeerd: inwoners van een randstedelijke wijk ervaren door het nabije dienstenaanbod van de stad een zekere stedelijkheid.

Stedelijkheid lijkt niet meer echt plaatsgebonden. De keuze voor meer gebiedsgericht onderzoek steunt dan ook op het loslaten van de dualiteit tussen stad en ommeland. Voor beleidsgericht onderzoek lijkt de objectieve fysieke werkelijkheid dan ook te beperkt als uitgangspunt. Er moet in de toekomst eveneens aandacht uitgaan naar het belevingsaspect en de subjectieve waarneming van bewoners, waarbij bovendien rekening moet worden gehouden met de specifieke woonomgeving.

Hilde Schelfaut (hilde.schelfaut@dar.vlaanderen.be) is als onderzoeker voor stedenbeleid en platteland verbonden aan de Studiedienst van de Vlaamse Regering.

Literatuurselectie

- Boudry, L., P. Cabus, P. Corijn, P. De Rynck, C. Kesteloot & A. Loeckx (2003) De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- De Decker, P. (2004) De ondraaglijke lichtheid van het beleid voor de stad in Vlaanderen. Van geïndividualiseerd woonmodel tot stedelijke crisis: een sociologische analyse. Universiteit Antwerpen.
- Devogelaer, D. (2004) Interne migraties in België: wie, waarom en naar welke gemeenten? En waarom niet naar steden? Working paper. Brussel: Federaal Planbureau.
- Heins, S. (2002) Rurale woonmilieus in stad en land. Delft: TU Delft.
- Lynch, K. (1960) Image of the city. Cambridge: Massachusetts: The MIT Press.
- Schelfaut, H. (2005) Ruimte in Vlaanderen: op zoek naar meer? In: De Belgische geografiedagen: mobiliteit, maatschappij en milieu in kaart gebracht. Gent: Universiteit Gent.
- Verhetsel, A., F. Witlox & N. Tierens (2003) Jongeren en wonen in Vlaanderen. Woonsituatie, woonwensen en woonbehoeften. Antwerpen: De Boeck.